

ŞEYYAD HAMZA'NIN YUSUF U ZELİHA'SINDAKİ BAZI İBARELER ÜZERİNE

On Various Vocabulary of Şeyyad Hamza's Yusuf u Zeliha
Dr. Ümit Özgür DEMİRCİ*

ÖZ

Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden olan Yusuf u Zeliha mesnevisi aynı zamanda Anadolu sahasında yazılmış ilk Yusuf u Zeliha mesnevisidir. Bu eserin yazarı olan Şeyyâd Hamza'nın hayatı hakkında fazla bilgimiz olmamasına rağmen, Şeyyâd Hamza'nın divan edebiyatının yanı sıra halk edebiyatı şiir geleneğinden de etkilendiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Bu çalışmamızda eserdeki bazı kelime ve ibareler ile ilgili okuma ve anlamlandırma önerisinin yanı sıra, ilgili kelimelerle ilgili etimoloji önerileri de verilmeye çalışıldı.

Anahtar Sözcükler: Yusuf u Zeliha, Şeyyâd Hamza, Eski Anadolu Türkçesi, etimoloji

ABSTRACT

Yusuf u Zeliha is one of the most important work of Old Anatolian Turkish. At the same time it is the first written Yusuf u Zeliha mesnevi at Anatolian area. Although we don't have much knowledge of the life of Şeyyâd Hamza, the author of Yusuf u Zeliha it is understood from his works that he was impressed of folk literature poem tradion besides classical literature. In this reading and givining meaninng suggestion of some words time the etymology of related works are tried to be given.

Key Words: Yusuf u Zeliha, Şeyyâd Hamza, Old Anatolian Turkic, etymology

Giriş

13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında yaşadığı sanılan Şeyyâd Hamza'nın *Yusuf u Zeliha'sı* Anadolu sahasında yazılan ilk Yusuf u Zeliha mesnevisidir. Bu eser Oğuz Türkçesinin kuruluş döneminin özelliklerini yansıtmamasının yanı sıra içerisinde çok sayıda arkaik kelime bulundurması bakımından da önemli bir eserdir. Bütün bu özelliklerinden dolayı eser üzerinde şimdiye kadar çeşitli bilim adamlarımız birbirinden değerli çalışmalar yapmışlardır.

Eser üzerine ilk çalışmayı 1949 yılında *Yusuf ve Zeliha* adıyla Dehri Dilçin yapmıştır. (Ön söz, metin, sözlük ve tıpkıbasımdan) oluşan çalışma TDK tarafından yayımlanmıştır. 1951 yılında Talât Tekin, *13. Asır Anadolu Şairlerinden Şeyyâd Hamza'nın Destân-ı Yusuf Mesnevisi Üzerine Dil Tetkikleri* adıyla bitirme

* Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

tezi olarak eserin imlasını incelemiştir. Stephanie Bowie Thomas, 1992 yılında *The Story of Josep in İslamic Literature with an Annotated Translation of the Pre-Ottoman Destân-ı Yusuf by Şeyyâd Hamza* adıyla yüksek lisans tezi olarak transliterasyon veya transkripsiyon olmaksızın eseri doğrudan İngilizceye aktarmıştır. 2008 yılında ilk olarak Osman Yıldız, *Yusuf ve Zeliha (Destân-ı Yusuf: Giriş, inceleme, metin, dizin)*; daha sonra Ümit Özgür Demirci ve Şenol Korkmaz, *Yusuf u Zeliha* (giriş, tıpkıbasım karşılıklarıyla metin, Türkiye Türkçesine aktarım, dizin-sözlük); İbrahim Taş, *Yusuf ve Zeliha* (giriş, imla, ses bilgisi, biçim bilgisi, metin, çeviri, notlar, sözlük, dizin ve tıpkıbasım) ve Emin Eminoğlu, *Destân-ı Yusuf* (giriş, imla, ses bilgisi, biçim bilgisi, metin, dizin ve tıpkıbasım) adıyla aynı eseri yayımlamışlardır.

Biz bu yazımızda *Yusuf u Zeliha* mesnevisindeki bazı kelimeleri ele alıp inceleyeceğiz. İncelemelerimizi yaparken *Yusuf u Zeliha* üzerine çalışan değerli bilim adamlarımızın ilgili kelimeyi okuyuş, anlamlandırma ve etimolojilerine değineceğiz, daha sonra da kendi okuyuş, anlamlandırma ve etimoloji önerimizi vereceğiz. Yine kelimenin okunuşu ve anlamlandırılması ile ilgili kendi okuyuş ve anlamlandırma önerimizi verirken, ilgili kelimenin metin bağlamında daha iyi görülebilmesi için beyitten önceki ve sonraki üç beyit de verildi.

Eserin 10. beytindeki “gönüci” (کونوجی) kelimesi Dehri Dilçin tarafından “güvüncü” şeklinde okunmuştur. (Dilçin 1946: 4) Osman Yıldız, “güvüncü” okuyarak “güvenç, kendisine güvenilen” şeklinde anlamlandırmıştır. (Yıldız 2008: 202, 399) Emin Eminoğlu da “güvüncü” okuyarak “güvenç, kendisine güvenilen” olarak anlamlandırmıştır. (Eminoğlu 2008: 152, 307) hem Yıldız hem de Eminoğlu kelimenin etimolojisini “güvünç+ı” şeklinde izah etmişlerdir. Bizce ilgili kelime “gönüci” okunarak “doğru yola yönelten” olarak anlamlandırılabilir. Kelimenin etimolojisi de gönüci < kôn-üci < kôn- “doğru yola yönlendirmek” (Clouston 1972: 726b) şeklinde açıklanabileceği gibi “gönüci” metin bağlamında “ahmede” kelimesini niteleyen partisip olarak düşünülebilir. Zaten ilgili beyti nesre çevirdiğimizde kelimenin partisip görevinde kullanıldığını rahatlıkla görebiliriz.

ol yazuqlular gönüci ahmede (muhammede) hoş şalavât vérelüm

[1 b]

07 *ol kerimdür suçunuz sağışlaya*

bildüre size kâmu bağışlaya

“O kerem sahibi olduğu için bütün suçlarımızı sayıp size bildirdikten sonra hepsini bağışlar.”

08 *cömerddür vére size yüce sarāy*
rahımdür hūri vére degmesi ay

“(Tanrı) cömert olduğu için size yüce saraylar ve her biri ay (gibi) güzel huriler verir.”

09 *şükr kıluḡ taḡrıya leyl ü nehār*
suç kıluruz suçumuzu bağışlar

“Tanrı suçlarımızı bağışladığı için (ona) gece gündüz şükür edin.”

10 *hoş şalavāt vérelüm muḡammede*
ol yazuḡlular gönüci aḡmede

“O günahkârları doğru yola yönelten Ahmet’e hoş salavat verelim.”

11 *véür-isevüz şalavāt biz arı*
töküle bizden günāh ne kim varı

“Biz Tanrı’ya içten salavat verirsek bizdeki bütün günahlar dökülür.”

12 *hem yine bizden selām yārānlara*
daḡı ol dın çeraḡı imamlara

“Bizden Hz. Muhammet’in dostlarına ve dinin ışığı olan imamlara selam olsun.”

13 *bundan soḡra imdi aḡla söz yatın*
nicedür eydem yūsuf ḡikāyetin

“Şimdi bundan sonra sözün devamını dinle (size) Yusuf’un hikâyesinin nasıl olduğunu söyleyeyim.”

Mesnevinin 480. beytinde geçen “*gözin azar*” (كوزین آذر) ibaresi Dehri Dilçin tarafından “*gözin ezer*” okunarak “gözlerini süzmek” şeklinde anlamlandırılmıştır. (Dilçin 1946: 46) Yıldız da ibareyi “*gözin ezer*” okuyarak “gözlerini süzmek” anlamı vermiştir. (Yıldız 2008: 236) Eminoğlu da ibareyi “*gözin ezer*” okuyarak “gözlerini süzmek, göz gezdirmek” şeklinde anlamlandırmıştır. (Eminoğlu 2008: 185) Buradaki “*azar*” kelimesi iki sebepten dolayı “*ezer*” okunamaz. Birincisi müstensih kelimenin başındaki elifi med ile yazmıştır, ikincisi kafiyeden dolayı kelime “*azar*” şeklinde okunarak, “*yazar*” kelimesi ile kafiyelendirilmelidir. Bu sebeplerden dolayı ibare “*gözin azar*” şeklinde okunmalı, buradaki *az*- “yoldan çıkarmak” şeklinde anlamlandırılmalıdır.

[17 a]

477 *şöyle dedi dāye gitdi işine*
zeliha düşdi ol işün teşvişine

“Dadı böyle dedi ve işine gitti, Zeliha da bu işin kaygısına düştü.”

478 *kuṭayferi indedi eydür aṇa*
üstādlar dēr bir sarāy eyle bana

“Kutayfer’i çağırdı ve ona dedi ki üstatlar bana bir saray yaptırmanı söylüyorlar.”

479 *bir sarāy eylet baṇa yavlaḫ ulu*
nice kim vasf eyledüm şöyle kılu

“Sana tarif ettiğim gibi bana büyük bir saray yaptır.”

480 *kendözin sarāy divārında yazar*
gözlerini sürmeler gözün azar

“Sarayın duvarına kendi resmini yaptırır, gözlerine sürmeler çeker ve bakışları ile (Yusuf’u) baştan çıkartmak ister.”

481 *yūsufi oḫudı anda içerü*
girdi yūsuf zeliha ṭurdı örü

“Yusuf’u o zaman içeri çağırdı, Yusuf içeri girince Zeliha ayağı kalktı.”

482 *sarāyuyṇ yapıdı ḫapusın bağladı*
yūsuf anı göricegez ağladı

“Sarayın kapısını kapattı ve kilitledi, Yusuf onu görünce ağladı.”

483 *eytdi kim ey ḫālīḫ-i levḫ ü ḫalem*
sen çalapsın ben saṇa kemter ḫulam

“Ey kaderin yaratıcısı! Sen efendisin ben de senin hakir kulunum, dedi.”

Mesnevinin 1021. beytindeki “*degmeṇüz*” (د کمکو ز) kelimesini Dehri Dilçin “*dınmanuz*” biçiminde okumuştur. (Dilçin 1946: 96) Yıldız da kelimeyi “*daṇmanuz*” okumuş ve “şaşırmak” şeklinde anlamlandırmıştır. (Yıldız 2008: 277, 361) Eminoğlu kelimeyi “*dīṇmenüz*” okumuş ve kelimeye “dinlenmemek, durmamak, susmamak” anlamlarını vererek kelimeyi *dīṇ*- “dinlenmek, durmak,

susmak” kökünden getirmiştir. (Eminoğlu 2008: 225, 291) İbrahim Taş, kelimeyi “*diğmenüz*” okumuş “durmamak, susmamak” şeklinde anlamlandırarak, kelimenin kökenini ET *tın-* < AT **tī-n-* şeklinde açıklamıştır. (Taş 2008: 270, 392) Buradaki kelime “*degmeñüz*” okunabilir ve “her biriniz” şeklinde anlamlandırılabilir.

[35 b]

1018 *ya'ķūb eydür bir bu kez dağı varuñ*
ol ķumaşı yine iledi vērūñ

“Yakup (oğullarına) bu kez de (Mısır'a) gidin ve o kumaşı (Yusuf'a) götürüverin, der.”

1019 *bünyāmini saķlanuz düni günü*
gerü baña getürüñüz dēr anı

“Bünyamin'i gece gündüz iyi saklayarak onu bana geri getirin, der.”

1020 *illā kaçan kim varasın ol şehre*
işüñüzi tañrı anda başara

“O şehre vardığımız anda, orada işlerinize Allah yardım ede.”

1021 *girmeñüz bir ķapudan gey saķınuñ*
degmeñüz tañrı adını taķınuñ

“(Hepiniz) aynı kapıdan içeri girmeyin (buna) dikkat edin, bu arada her biriniz Tanrı'nın adını tekrarlayın.”

1022 *çünkü varasız ol şehre her ikiñüz*
hā ki zinhār bir ķapudan girmeñüz

“Sizin her iki kişiniz o şehre varınca sakın şehir kapısından içeri beraber girmesin!”

1023 *imdi yöneldiler giderler mışra*
saķlarlar bünyāmini ol yol şıra

“Şimdi Mısır'a doğru yola çıktı giderler, yol boyunca Bünyamin'i korurlar.”

1024 *kaçan kim mışra girdiler eşit yara*
iki iki olup girdiler şehre

“Ey dostlar dinleyin, Mısır’a geldiklerinde ikişer ikişer şehre girdiler.”

Mesnevinin 1511. beytinde “*tanlık*” (طانلك) (asıl metinde ortadaki nun siliktir ve zor okunmaktadır) kelimesini Dehri Dilçin “*tanlık*” okuyarak “aydınlık, şafak zamanı” olarak anlamlandırmıştır. (Dilçin 1946: 142) Yıldız, kelimeyi “*tablık*” okuyarak “eşitlik, denklik” şeklinde anlamlandırmıştır. (Yıldız 2008: 314, 491) Eminoğlu, kelimeyi “*tatlık*” < *tat+lık* okuyarak “tatlılık, hoşluk” anlamlarını vermiştir. (Eminoğlu 2008: 261, 334) İbrahim Taş, kelimeyi “*taḡlık*” okuyarak kelimeye “tan yeli, sabah esen yel” anlamlarını vererek, kelimeyi *taḡ+lık* şeklinde açıklamıştır. (Taş 2008: 334, 429) Buradaki kelime “*taḡlık*” okunabilir ve “aydınlık, ışık” olarak anlamlandırılabilir. Kelimenin kökeni ise “*taḡ+lık*” şeklinde açıklanmalıdır. Kelimede sağır kef ile yazılan *damak n*'sinin “*nun*” ile yazılması ve kelimeye ince sıradan ek getirilmesi ise müstensih hatası olarak görülmelidir. Zaten eserin imlası incelendiğinde eserde bu tip imla hatalarının çok olduğu görülmektedir.

[51 b]

1508 *tanışurlar kıamusı çıkaralum*

yūsufi mışırđan yaḡa kıoyalum

“Aralarında konuşurlar, hepsi Yusuf’un (tabutunu) çıkaralım ve Mısır’dan tarafa koyalım, derler.”

1509 *çıkdılar tabutı eyle kılu*

bu kez tarlık oldu yaḡa ulu

“Öyle yaparak tabutu çıkardılar (Mısır tarafına koydular) bu kez de diğer tarafta büyük kıtlık oldu.”

1510 *reyyān-ile çok tanışık kıldılar*

tabutı şu ortasında kıdılar

“Reyyan ile (bu konuyu) çok tartışılar, (bu kez de) tabutu su ortasına koydular.”

1511 *iki yanı daḡı taḡlık oldu der*

ol şehri içi ni‘met-ile tıldı der

“(Tabutun) her iki yanını da aydınlık oldu, o (iki) şehrin içi nimetlerle doldu, der.”

1512 *delim zamān anda ʔuru gizlenü*
ođlanları yūsufdan öksüzlenü

“Oğlanları Yusuf'tan öksüz kaldığı zamana kadar uzun müddet (tabut) orada saklanır.”

1513 *imdi diňle bundan şonra haberi*
eydeyim imdi mūsā peygamberi

“Şimdi bundan sonra haberi dinle, sana Musa peygamberi anlatayım.”

1514 *çalap aña buyurdı eytdi var*
yūsufi ol şu içinden bul çıkar

“Allah ona oraya git ve Yusuf'u su içerisinde bul çıkar, diye emretti.”

Sonuç

Yusuf u Zeliha mesnevisinde bazı araştırmacılarımız tarafından *güvünci* “kendisine güvenilen” şeklinde okunan kelime *gönüci* < “doğru yola yönelten” < *kön-üci* şeklinde okunarak, beyit içerisinde de partisip olarak düşünülebilir. Mesnevinin 480. beytinde geçen ve araştırmacılarımız tarafından *gözün ezer* “gözlerini süzer” şeklinde okunup kalıplaşmış ifade olarak değerlendirilen ibare, iki sebepten dolayı “*gözün azar*” okunmalıdır. Birincisi metinde ilgili kelimedeki elifin üzerine med işaretinin konulması, ikincisi gerek tarihi lehçelerde gerekse Derleme Sözlüğünde “*gözün ezer*” şeklinde bir ibarenin tespit edilememesidir. Sadece Tarama Sözlüğünde “*gözün ezer*” ibaresi bulunmaktadır; o da Dehri Dilçin'in *Yusuf ve Zeliha* yayımına dayanmaktadır. (Tarama Sözlüğü 1834) Mesnevinin 1021. beytinde bazı araştırmacılarımız tarafından *dınmağuz* veya *danmağuz* okunup “durmadan, dinlenmeden” olarak anlamlandırılan kelime *degmeñüz* “her biriniz” şeklinde okunup anlamlandırılabilir. Zira bu okuyuş ve anlamlandırma metin bağlamında anlama daha uygun düşmektedir. *Yusuf u Zeliha* mesnevisinin 1511. beytinde araştırmacılarımız tarafından *tablik* “eşitlik, denklik” *tatlik* “tatlılık, hoşluk” ve *tañlik* “tan yeli, sabah esen yel” şekillerinde okunup anlamlandırılan kelime *tañlık* şeklinde okunup “tan vakti” olarak anlamlandırılabilir. İlgili kelimenin etimolojisi de *tañ+lık* şeklinde yapılabilir. Gerçi kelimenin imlasında iki problem vardır. Bunlardan biri *sağır kef* ile yazılması gereken *damak n*'sinin *nun* ile yazılmasıdır. Bu imlanın tarihi lehçelerde özellikle de Kıpçak Türkçesinde *tañ* kelimesinin zaman zaman *nun* ile *tan* şeklinde yazıldığı görülmektedir. (BM 13 6, KK 36 13, Tuh 21b 13) Burada da aynı şey söz konusu olabilir. İkinci problem olarak karşımıza çıkan kalın sıradan kelimeye ince sıradan ek getirilmesi ise müstensih hatası olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- ATALAY, Besim (1972), *Divânü Lügâti't-Türk Dizini*, Ankara: TDK yay.
- CLAUSON, Sir Gerhard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Clarendon yay.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür- KORKMAZ Şenol (2008), *Yusuf u Zeliha*, İstanbul: Kaknüs yay.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK yay.
- DİLÇİN, Dehri (1946), *Yusuf ve Zeliha*, Ankara: TDK yay.
- EMİNOĞLU, Emin (2008), *Destân-ı Yusuf*, İstanbul: IQ yay.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- TAŞ, İbrahim (2008): *Yusuf ve Zeliha*, (Yayımlayan: Mehmet ÖLMEZ) İstanbul.
- TDK (1963-82), *Yeni Tarama Sözlüğü*, C I-XII, Ankara: TDK yay.
- TDK (1963-77), *Tarama Sözlüğü*, C I-VIII, Ankara: TDK yay.
- YILDIZ, Osman (2008), *Yusuf ve Zeliha*, Ankara: Akçağ yay.